

Des dels Museus

L'exposició “Arrels oblidades. Les masies de Sabadell” (MHS, 1.09.2016 / 19.02.2017)

Esteve Canyameres i Ramoneda, historiador i enginyer tècnic agrícola / canrae@telefonica.net; Joan Comasòlivas i Font, director del MHS / jcomasolivas@ajsabadell.cat; Genís Ribé i Monge, tècnic del MHS / gribe@ajsabadell.cat.

236

“Vi per a l’any, pa per a l’any,
porc per a l’any, oli per a l’any...”
Pere Girbau, de Can Viloca, maig de 2016

“En ma terra del Vallès
tres turons fan una serra,
quatre pins un bosc espès,
cinc quarteres massa terra.
Com el Vallès no hi ha res.”
Joan Oliver, Corrandes d’exili (fragment), 1939

Coincidint amb la Festa Major de Sabadell, el MHS inaugurarà una exposició sobre les masies de Sabadell titulada “Arrels oblidades. Les masies de Sabadell”, que com la resta del museu es pogué visitar lliurement o, en algunes ocasions fent visites guiades, fins al dia 19 de febrer de 2017.

Aquesta exposició naixia de la voluntat de reivindicar la memòria rural, una memòria de més de 900 anys de preeminència d’un país amb una estructura rural arrelada que era el *modus vivendi* de les comunitats que habitaven tot el Principat, el Vallès i Sabadell. La ignorància ha fet mal al reconeixement patrimonial d’aquests edificis i al paisatge que van modelar els que l’habitaren i el treballaren, i l’exposició convidava a la reflexió sobre la història i l’estat actual de les masies del terme municipal de Sabadell.¹

La mostra es dividí en tres grans apartats. En el primer, *Les arrels (històriques, físiques i productives, socials)*, s’hi mostraven el patrimoni documental de l’Arxiu Històric de Sabadell (AHS) en relació amb la història del món pagès des del segle XVI fins al segle XIX, alguns objectes del fons del MHS, dos quadres procedents de la família de Ca n’ Ustrell, una maqueta de la masia de Can Deu cedida per l’Espai Natura de la Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859, un dietari de la família Sanfeliu de Barberà del Vallès i uns exemples paradigmàtics d’arbres genealògics d’algu-

1 Aquesta exposició ha comptat amb la col·laboració especial de l’Arxiu Històric de Sabadell (AHS), l’Espai Natura de la Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859 i del fotògraf sabadellenc Norbert Vila, amb el suport de la Diputació de Barcelona i amb la no menys important contribució de les persones i entitats següents: Assumpció Carulla, Meritxell Casadesús (MAS), Jordi Domingo, Roser Enrich, Lluís Fernández, Josep Font, Magdalena Font, Josep Gallart, Bernat Garriga, Oriol Garriga, Pere Girbau, Roser Girbau, David González (AHS), Ismael Guillamón, Tona Majó, Montse Mañosa (AHS), Joaquim Morera, Teresa Morera, Antonio Onetti (AHS), Salut Pardellans (Arxiu Històric / Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859), Jordi Renom, Carme Roquer, Pere Sanfeliu, Miquel Tarté, Hilari Teixidó (Espai Natura / Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859), Jordi Torruella (AHS), Laura Vicens (Fundació Bosch i Cardellach), Fons Pere Calders (Universitat Autònoma de Barcelona), Fundació Bosch i Cardellach, Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859, Museu d’Art de Sabadell (MAS) i Unió Excursionista de Sabadell (UES). En el muntatge hi van participar, també, els companys del MHS Laura Pascual i Carlos Rivera, i la preparació de les activitats didàctiques va ser a càrrec d’Isabel Argany, tècnica del MHS.

237

Figura 1. La Torre del Canonge, abans Togores Jussanes, documentada d'ençà del segle XII, és una de les masies més antigues del terme de Sabadell i es troba en estat ruïnós. Sabadell, 2012 (Norbert Vila Navarro).

nes famílies de masies sabadellenques: els Argelaguet del Camí, els Puiggener de Jonqueres, els Roqueta de Sabadell i els Llong.

En el segon, *El llegat rural*, es contraposaven les imatges de les masies que encara estaven en un moment d'una certa esplendor, en les primeres dècades del segle XX, o fins i tot fins als anys 80, amb les imatges de les masies, o el que en queda d'algunes, en l'actualitat. Les masies més importants del terme, com també altres cases i torres de camp, es presentaren en un plànol original del 1920 procedent del fons de l'AHS, reproduït en gran format, que es contraposava amb una imatge aèria actual del municipi on apareixien localitzats els edificis que han sobreviscut al pas del temps. En aquest àmbit també es presentà un catàleg informàtic d'aquest patrimoni, amb dades i informacions diverses de caràcter històric, patrimonial i d'usos

actuals, un mural fotogràfic que simbolitzava el món perdut de les feines de pagès, i un conjunt d'objectes del fons del MHS relacionats amb l'activitat agrícola, ramadera i domèstica de la pagesia sabadellenca.

En el tercer, *Memòria pagesa, memòria ciutadana*, mitjançant quatre exemples d'històries concretes s'explicava com aquest món pagès va començar a esdevenir un referent de memòria que necessitava ser preservada i estudiada, més que no pas una realitat que canviava inevitablement a marxes forçades. Així, es va fer esment de la infància de l'escriptor Pere Calders en una masia del terme proper de Polinyà, a Can Maurí (memòria pagesa com a font de creació i d'inspiració literària), de la contribució del fotògraf Francesc Casañas i del dibuixant i pintor Narcís Giró a *l'Estudi de la Masia Catalana*, promogut pel Centre Excursionista

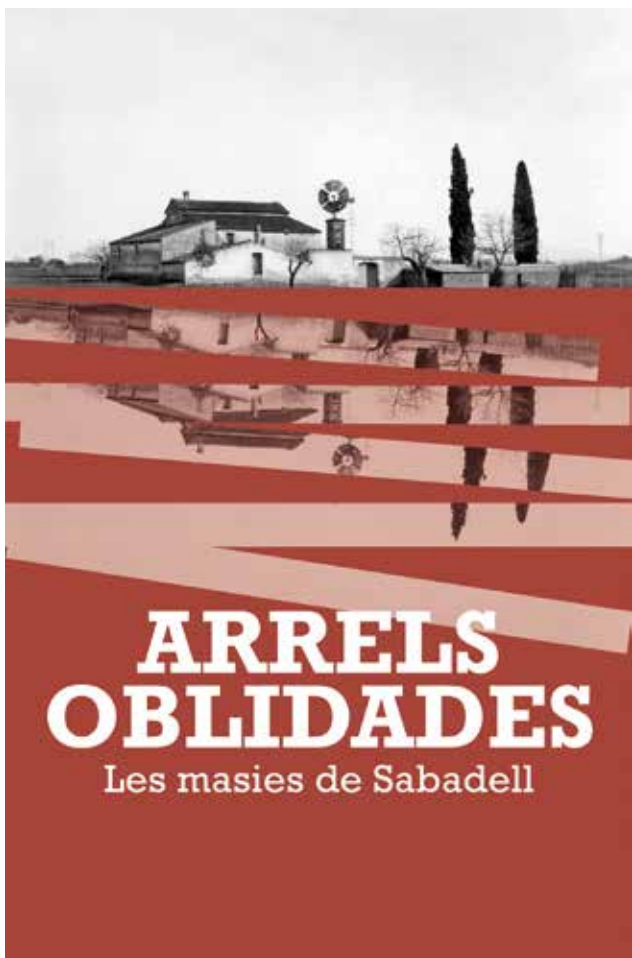

Figura 2. Imatge gràfica de l'exposició, dissenyada per Magem Torrella Associats, creada a partir d'una fotografia de la masia Can Miró del Pla, ca. 1932-1934. Aquesta masia estava situada al pla dels actuals terrenys de l'aeroport de Sabadell; va ser expropiada i enderrocada per fer-hi el camp d'aviació. Autor desconegut, cedida per Carme Roquer Roca (AHS).

de Catalunya entre els anys 1924 i 1936 (les masies esdevenen memòria artística, fotogràfica i de recerca), i també s'explicava un exemple de memòria de vida, la del fill del darrer masover de la masia de Can Puiggener, Miquel Tarté i Sallent, una memòria transaccional entre el món pagès i el món ciutadà i urbà.

L'exposició es cloïa amb un audiovisual produït i cedit per la família sabadellenca Garriga Gusi, vinculada a la indústria tèxtil, en què s'explica la història de Can Mayol de Santiga, un mas vallesà propietat seva, l'evolució del qual pot servir d'exemple i de reflexió sobre quina ha estat la dinàmica de

la desaparició, o de canvi, d'aquest món rural i pagès al nostre entorn.

Així mateix, s'organitzaren diverses activitats paral·leles. Els dies 3, 4 i 5 de setembre i el 16 d'octubre es feren visites guiades conjuntes a l'exposició i a la Casa Duran. El 20 d'octubre, Josep Font Sentias, gestor cultural i coautor del llibre *La vida a pagès. L'Estudi de la Masia catalana* (2010), pronuncià la conferència "L'Estudi de la Masia Catalana (1924-1936)". Els dies 15 de gener i el 19 de febrer de 2017 es feren dues excursions de caràcter històric i fotogràfic per les masies del rodal, que van incloure una visita al Museu de la Vida al Camp-Masia de Can Deu, organitzades amb la col·laboració d'Ecoclics i la Fundació Antiga Caixa Sabadell 1859. Aquestes sortides van tenir una molt bona acollida i participació. Finalment, el 16 de febrer, Esteve Canyameres i Ramoneda, llicenciat en història i enginyer tècnic agrícola, pronuncià la conferència "El món pagès a Sabadell abans de la fil·loxera".

Arrels històriques

Explicar les masies de Sabadell és explicar la història de l'explotació i la vida al camp del Vallès, els canvis de nom d'aquestes finques per casaments, la immigració francesa dels segles XVI i XVII, la crisi dels masos del segle XVII, l'esplendor del conreu de la vinya al segle XVIII, els hisendats del segle XIX, els mals usos, els costums matrimonials o les xarxes socials de parentiu.

Analitzar les masies també permet explicar la part humana d'aquest món rural, la reconstrucció de l'arbre genealògic troncal d'hereus i pubilles de les famílies pageses que n'han estat les propietàries útils, i també les vicissituds dels masovers, parcers i jornalers que hi van deixar l'esquena i les mans treballant-hi. I, finalment, el seu estudi també ens permet copsar la història d'uns pagesos de mas que sovint, però no sempre, ni de forma lineal, amb el capital acumulat en set o vuit-cents anys, amb alts i baixos, intervenen en el procés de la industrialització i creixement de Sabadell.

Tanmateix, en el fons, és una història moguda pels canvis en les relacions socials i de poder polític, una història de transformació del paisatge i de l'en-

Figura 3, 4, 5, 6. Diferents imatges del muntatge de l'exposició "Arrels oblidades. Les masies de Sabadell al MHS". Sabadell, febrer de 2017. Autor: Genís Ribé (MHS).

torn, impulsada pel motor de la industrialització, les immigracions i el creixement demogràfic, i condicionada pels canvis econòmics i culturals de la nostra comunitat i, també, per les nostres paradoxes i contradiccions.

Aquesta història, al Vallès, la podem resumir en quatre grans períodes:

— Segle XI-mitjan segle XIV. Els masos són petits, de cinc, deu, quinze o vint quarteres (aproximadament tres quarteres equivalen a una hectàrea). Els establiments proliferen al segle XIII, coincidint amb l'època de Jaume I el Conqueridor.

— Crisi demogràfica del segle XIV—crisi de la fil·loxera de finals del segle XIX. Els masos es fan grans, els terrenys agrícoles creixen en extensió. Es consolida l'estructura familiar i social de l'hereu i la pubilla. Es complica la diferenciació social del món pagès: pagesos de mas, masovers, pagesos de sagrera, parcers, bracers i jornalers... Els conreus s'expandeixen, especialment la vinya, fet que comporta una major desforestació i l'aprofitament de les terres marginals. Apareix una nova figura jurídica agrària: la rabassa morta o establiment a temps limitat.

— Final del segle XIX-1939. El procés d'industrialització, la lenta però imparable urbanització del terri-

tori, els conflictes socials per la terra, la guerra i les dinàmiques polítiques comporten la marginalitat progressiva del món pagès.

— 1939-actualitat. La Guerra Civil espanyola a Catalunya i el posterior règim dictatorial franquista comporten el principi del final de la pagesia arrelada al territori, l'especulació del territori per part dels propietaris que el dediquen a nous usos i ocupacions residencials i industrials, i la repressió de la classe pagesa tradicional, que durant la Segona República havia assolit més drets d'accés i d'explotació de la terra. La terra, com a font primària de renda i productes, esdevé, de forma desmesurada i sense cap respecte pel paisatge rural modelat durant segles, una font de negoci especulatiu per a les noves classes dirigents i per a nous sectors econòmics (immobiliàries, indústries, serveis...).

240

Arrels físiques i productives

La masia és la casa i habitació de la família que treballa el mas, aquella unitat territorial que comença a aparèixer al Vallès a finals del segle XI i substitueix cada vegada més les antigues vil·les de l'antiguitat tardana. Si el mas és la unitat d'explotació agrícola de la Catalunya Vella i la unitat fiscal per als que tenien dret a les rendes i impostos d'aquestes terres, la masia és la casa d'habitació, l'obrador on es fan les transformacions de productes com l'oli, el vi, els formatges, els embotits i conserves... És el magatzem dels cereals i dels llegums destinats al consum, a la venda als mercats i a la sembra dels camps en el cicle agrícola següent; és el "garatge" de les màquines i els estris necessaris per a la activitat agrícola, és on es guarda el bestiar més preuat, el que en diem "de tracció de sang" (bous, cavalls, mules, rucs i someres), els ramats, els porcs, l'aviram i el conills.

Per tant, la masia és un conjunt multifunció que va adaptant-se a les necessitats econòmiques, culturals, religioses i defensives de cada moment. És un conjunt dinàmic que evoluciona històricament (Can Roqueta, Can Domènec o Can Moragues, per exemple) o un conjunt dinàmic que queda aturat, que queda "fossilitzat" en una època per circumstàncies diverses, com ara la venda a senyors forans que no

hi inverteixen més (Can Lletget o Can Puiggener, per exemple).

Tot i que l'estament eclesiàstic, les parròquies, els rectors, els vicaris i els preveres beneficiats de les famílies de mas insisteixen en preceptes bàsics com l'austeritat en les formes i en el fons de les famílies i, sobretot, en la humilitat cristiana en l'actuació, la diferenciació social en les comunitats pageses també s'exterioritza a les masies en dos àmbits molt concrets: l'un, a fora, a la façana principal de la casa, amb les finestres i el portal dovellat (com més dovelles, més car de fer); i l'altre, a la sala, aquest espai generalment mal aprofitat que és el gran distribuïdor de les estances dormitori i que tothom voldria que s'assemblés a les sales dels palaus dels senyors de Barcelona, on es dirimeixen els grans afers familiars.

Arrels socials

L'esdevenidor del mas i la família que l'explota, ja des dels primers segles d'existència dels masos, queda condicionat per la figura del cap de casa, que ho és tot: és el que pren les decisions familiars, econòmiques (com a "empresari"), polítiques i socials (participació en la vida social de la comunitat), i fins i tot en temes d'ordre social i defensa (sometent local)... Als segles XII, XIII i XIV hi ha un sistema de matriarcat que es dilueix amb la figura emergent de l'hereu, i de la pubilla a partir del segle XIV si no hi ha fills mascles.

Aquest model vital afecta tota la vida de les famílies pageses de mas fins al punt que l'arbre troncal d'hereus de les masies centrat en la transmissió unipersonal de l'hereu o la pubilla condiona tot l'entorn social i econòmic. La reconstrucció de l'arbre troncal d'hereus permet evidenciar moltes vegades aspectes com ara un hereu escampa, una pubilla amb personalitat, el govern de molts anys d'un hereu o una pubilla o allò més amagat del govern de les mares dels hereus i la xarxa de relacions socials que es teixeixen al voltant dels fills no hereus i filles casades a altres cases de pagès.

Un bon casament de l'hereu en un moment de bonança econòmica per a les famílies generalment queda reflectit en modificacions de la masia i, sobretot, en els elements de demostració de poder i ascens

Figura 7. La masia de Torre Berardo o Castellarnau, amb la seva esvelta arquitectura, ornamentada i fortificada, es documenta d'ençà dels segles XIII-XIV. Sabadell ca. 1924. Fotografia: Francesc Casañas i Riera (AHS).

241

social dels àmbits de les façanes o en les reformes per tenir la gran sala ben moblada i ornamentada.

De la mateixa manera, les decisions errònies del cap de casa en l'àmbit econòmic, la fatalitat de la mort del cap de casa, la manca de braços per a la explotació del mas... poden provocar en una família

períodes molt dolents i fins i tot la ruïna del mas i la seva venda. Les compres especulatives de masos al Vallès, especialment al segle XVII, van comportar generalment la fossilització de la masia en l'estructura d'aquell moment i petites reformes posteriors lligades a la funció de masoveria.

Figura 8. Sala noble de la masia de Ca n'Ustrell. Sabadell, 1973. Fotografia: Josep Vilanova Boix (AHS).

El llegat rural

“Diseminadas por fuera de la población y por uno y otro lado de la misma, se encuentran diferentes casas de campo habitadas por sus colonos, con habitaciones reservadas por si las quieren utilizar sus propietarios.”

(Agustí RIUS i TARRAGÓ (1914), p. 169).

Les paraules del metge progressista Agustí Rius i Tarragó són ben premonitòries que, a l'entrada del segle xx, el rol de les masies començava a viure un gir important, tant pel que fa al seu paper econòmic com pel que fa al seu rol social i polític en la comunitat i a la seva relació amb la ciutat. Les seves paraules ens

transporten, directament, a una valoració higienista de la situació de les masies i altres cases i torres de camp del municipi sabadellenc prop de l'any 1920:

“Su construcción es antigua y no ofrece nada de particular digno de ser mentado, de condiciones higiénicas reúnen pocas, a no ser por su situación dentro de los bosques y por la distancia del centro de la urbe.”
(Agustí RIUS i TARRAGÓ, 1914, p. 169).

Aquestes explotacions es veien com uns indrets que mantenien un equilibri pel que fa al component humà: *“En estas casas de campo viven no solamente los colonos o masovers si[no] también un número determinado de sirvientes que les ayudan en las tareas propias del campo, no faltando en ninguna de ellas el*

Figura 9. Interior de l'entrada de la masia de Can Vilar. Sabadell, 1 de juliol de 2016. Fotografia: Genís Ribé (MHS).

Figura 10. Retrat de Feliu Ustrell i Oriac, ca. 1875-1885, propietari de Ca n'Ustrell. Pintura a l'oli cedida per Jordi Domingo i Feliubadaló. Sabadell, juliol de 2016.

243

simpático zagal, niño de 10 a 12 años amo y señor de nuestros más corpulentos rumiantes; reinando entre todos ellos una paz y armonía envidiables." (Agustí RIUS I TARRAGÓ, 1914, p. 169).

També es veien, però, com unes reminiscències del passat:

"Sentados amos y criados en el característico y antiguo ascó rodeando el fuego que calienta por igual a unos que a otros, pasan tranquila y reposadamente el rato dando gracias a Dios Nuestro Señor por los beneficios recibidos, rogándole que les dé salud y vida para proseguir el camino emprendido y conceda paz eterna a los muertos. ¡Qué cuadro más hermoso y consolador era este que nos ofrecían nuestros antepa-

sados y que hoy desgraciadamente va perdiéndose!" (Agustí RIUS I TARRAGÓ, 1914, p. 170).

Agustí Rius ens continua descrivint alguns aspectes quotidians d'aquestes masies de principis del segle xx, com també ens fa palesa la relació que hi establien els sabadellencs que sortien d'excursió o bé que anaven a les fonts properes de l'entorn a esmorzar i hi trobaven el recolliment i l'hospitalitat que oferien els masovers. Aquest mateix autor feia una relació final de les "casas de campo" que existien al terme municipal i n'inventariava un total de 46.

D'aquestes 46 cases, avui en queden 29 dempeus, la major part en ús, una dotzena llarga han desaparegut del mapa i set més es troben en un estat ruïnós, fet

Figura 11. Uns dels darrers masovers de la masia de Can Gambús: Rosita Avellaneda Mitjana, amb la seva filla Assumpció en braços, i Josep Carulla, acompanyats d'un cavall i d'un gos, a l'era de la masia. Sabadell, 1947. Autor desconegut (AHS).

que no fa augurar un final digne de la seva història i del llegat rural que ens han deixat.

Altres autors més recents han estudiat aquest llegat de manera més aprofundida i ens copsen el paper històric de la masia en un context de canvi a cavall dels segles XIX i XX:

“Cap de les grans regions industrials que es van configurar a Europa entre els segles XVII i XIX va poder desenvolupar-se i créixer sense establir algun tipus de relació amb els seus entorns rurals. Aquestes relacions han demostrat ser d’una enorme complexitat i difícilment les podem entendre com una simple relació causa-efecte, en què el desenvolupament agrari precedia la modernització industrial. Va ser més normal que una agricultura dinàmica

estimulés el creixement urbà en les seves primeres fases i després fos la ciutat industrial la que transmetés estímuls al seu entorn rural, que, sense poder seguir els ritmes de la revolució industrial, quedava progressivament desfasat.”

“[...] Fins i tot, en els moments de màxima esplendor de la ciutat industrial, Sabadell no va deixar mai d’establir forts nexes d’unió amb el seu entorn rural.”

(Pere ROCA, Joan Carles SALLAS i Antoni FREIXES, 2001, p. 21-22).

I uns altres autors, d’esperit crític necessari, fan un diagnòstic precís i rigorós d’un món rural en vies d’extinció d’ençà del desarrollismo franquista, un món extre-

245

Figura 12. *La cuina de la masia de Can Deu, ca. 1924.* Fotografia: Francesc Casañas i Riera (AHS).

madament maltractat per l'acció política de la segona meitat del segle xx:

“Les cases pairals agrícoles, les masies i els masos han estat els darrers reductes d'un sistema de vida que a les terres sabadellenques comença a acabar-se. Foren el signe d'una concreta i profunda cultura humana, el sedàs dels ritus, costums i tradicions que ens han arribat fins al dia d'avui. [...] Ja no batega l'ànima pagesa entre les vetustes parets de moltes masies. Ca n'Oriac, ara voltat de barraques i cases primàries, encara s'aguanta amb les desgraciades reformes que va sofrir a primers d'aquest segle; can Puiggener, el cèlebre mas Canals de la competència d'arbitris jurisdiccionals, està ensorrat; l'Oleguer no té terres de

conreu, sinó que al seu volt hi ha les petites cases de la urbanització Nostra Llar; can Roqueta, fogar prehistòric, està abandonada, i s'alça al seu redós un complex arquitectònic industrial.”

(Andreu CASTELLS PEIG, 1961, p. 272).

“La urbanització no és un procés espontani, sinó el resultat de lluites polítiques i socials; l'escassetat de recursos com l'aigua no és una condició física i universal, sinó la conseqüència d'una determinada demanda per a uns usos determinats; el progrés no té un significat únic, sinó que admet múltiples interpretacions i formes d'encaminar-s'hi.” (Vicenç RUIZ i Iago OTERO, eds. / Raül AGUILAR, autor, 2012, p. 17).

Figura 13. Vista aèria de la masia de Can Lletget. Sabadell, ca. 1967. Aquesta masia ara es troba en estat ruïnós (Trabajos Aéreos y Fotográficos/ Arxiu Històric-fotogràfic UES).

Figura 14. La masia de Can Borgonyó, amb el barri de la Concòrdia en plena construcció al seu entorn. Sabadell, 1971. La masia va ser enderrocada l'any 1977. Fotografia: Albert Roig i Deulofeu (AHS).

247

Figura 15. La masia de Can Viloca, engolida pel barri de la Creu de Barberà. Encara està habitada, i la família Girbau hi continua comerciant amb vi. Sabadell, juny de 1984. Fotografia: Antoni Carbonell Busoms (AHS).

Figura 16. La masia de Can Llong, amb el nou barri construït al seu redós. De propietat municipal, actualment està en estat ruïnós i sense ús. Sabadell, 2012. Fotografia: Norbert Vila i Navarro.

Figura 17. La masia de Can Fadó Vell es troba a l'oest del terme de Sabadell, prop del municipi de Polinyà; actualment està en estat ruïnós. Sabadell, 2013. Fotografia: Norbert Vila i Navarro.

Figura 18. El celler de la Casa Duran del Pedregar, de finals del segle XVIII. La planta baixa d'aquest edifici conserva diverses dependències relacionades amb les activitats agrícoles que es portaven a terme en les terres i propietats de la família Duran. La Casa Duran és un punt museístic del MHS i patrimoni de la ciutat. Sabadell, 2004. Fotografia: Juanma Peláez / Ajuntament de Sabadell.

Memòria pagesa, memòria ciutadana

Com hem vist anteriorment, ja entrats en el segle xx, les masies comencen a ser vistes com elements d'un patrimoni que tendeix a desaparèixer davant del progrés i davant el creixement urbà. A partir dels anys 20 i 30, diversos historiadors (p. ex. Miquel Carreras), artistes (p. ex. Narcís Giró), fotògrafs (p. ex. Francesc Casañas) i, sobretot, gent d'ànima excursionista (p. ex. Joan Montllor, Josep Rosell...) hi llicen la seva mirada i ens deixen el testimoni de la seva memòria encara viva. És una memòria d'allò pagès que té unes arrels històriques, una presència encara física en el paisatge del rodal d'unes cases amb una certa activitat productiva, però que, tammateix, es va transformant ràpidament en un fet de memòria ciutadana, d'una relació econòmica i social en la qual s'ha trencat un vell equilibri.

Josep Rosell i Casablanques, escriptor i excursionista, escriu un magnífic llibre l'any 1937 en què explica aquest nou escenari del paisatge rural sabade-

llenc. És *El rodal de Sabadell*. En parlar-nos de les masies del terme, ell mateix reconeix:

“Per bé que avui no exerceixen cap influència dins la vida de Sabadell i la indústria hagi absorbit per complet el caràcter pagesívol dels primers temps del nostre poble, actualment les cases de pagès del terme són encara plenes de vida i una cosa digna a remarcar per l'intercanvi de productes que estableixen entre la ciutat i el camp.” (Josep ROSELL, 1937, p. 51)

Sabadell ha deixat de ser una vila rural. En el paisatge sabadellenc encara hi ha activitat agrícola i ramadera. Però les arrels pageses es comencen a desdibuixar... El mateix autor ens reconeix que l'àgora per excel·lència del mercadeig dels productes de pagès, el mercat setmanal, és un fenomen del passat i no tant del present: “Fins a principis de l'actual segle, cada dissabte al matí es celebrava el mercat de grans a la plaça de l'Àngel i el diumenge el mercat general entre les places Major, la de l'Àngel i els carrers de Manresa i Pedregar. Feia bo de veure la corrua dels carros que

249

Figura 19. Pagès llaurant el camp amb una arada romana i un parell de bous com a animals de tir. Principis del segle XX. Fotografia: Albert Rifà Plans (MAS).

Figura 20. El llibre de Josep Rosell *El rodal de Sabadell*, de l'any 1937, és una obra fonamental per entendre l'empremta del llegat rural en la memòria ciutadana del Sabadell de les primeres dècades del segle xx (AHS).

venien i les transaccions que es feien. Els hostals de Manresa (...), el de Muntanya, el de Sant Antoni (...) i el de Sant Domingo, eren plens dels pagesos traslladats a Sabadell.” (Josep ROSELL, 1937, p. 148)

Aquesta mirada a les masies com a elements de memòria més que no pas com a edificis plenament vius i dinàmics, també es fa des del folklorisme català. Francesc Gosalbes i Castanyé, dels Amics del Folklore de Catalunya, escriu, l'any 1936, un “Elogi a la masia vallesana” (*Curiositats de Catalunya*, núm. 47), i ens diu: “A la comarca vallesana, la casa rural té caracter propi, és a dir, és típica i escaient; diem també que és

pairal, perquè és traspassada de pares a fills i guardadora de lleis i tradicions, que són el nervi de la nostra ànima.

La masia del Vallès, és, generalment, bruna, no blanqueja com la de la costa, però la diferenciem per les seves manifestacions del treball i també pel seu clima: per aquests motius fa que li donguin un posat més gran, ja sigui perquè es cuida de la cria del bestiar, i les pallisses, els estables i els corrals l'obliguen a ésser més ampla que la de marina. Els corrals són utilitzats per a recollir els ramats que vénen de muntanya per tal d'hivernar en terra baixa.” (Francesc GOSALBES, 1936, p. 652-653)

Aquesta referència a la masia vallesana la conclou amb un esment d'allò més íntim al cor de la casa de pagès: “La gràcia de les nostres pagesies, és la llar; dins d'ella s'hi descabdella la vida quotidiana; el qui l'ha viscuda, la recorda per tenir-la per sempre més gravada en el fons del pensament. La llar de foc, els seus clemàstecs i els atuells, sien d'aram o de terrissa, la pastera, el forn de pa, i el banc escó poques vegades deseparat, el llumener i el llibre de les Faules d'Isop..., tot té un regust de catalanitat que enamora.” (Francesc GOSALBES, 1936, p. 655)

A partir d'aquests moments les masies del terme esdevenen un referent cultural, patrimonial, artístic, històric i natural per a la ciutadania sabadellenca. A redós d'aquests edificis centenaris s'hi amaguen mil i una històries personals i col·lectives, s'hi aixopluga un paisatge humà divers i ric en matisos. Nosaltres hem volgut escollir quatre petites històries que ens remetien a aquesta memòria i record d'una vida pagesa que s'ha anat transmutant en un record encara viu, però un xic llunyà, per a la població urbana del segle XXI.

La infància de Pere Calders en una masia del rodal de Sabadell

A cavall dels termes de Sabadell i Polinyà, dins del municipi d'aquesta darrera població, a llevant de la serra de la Salut, s'alça la masia de Can Maurí, d'origen medieval. Allà, entre els anys 1912 i 1920, l'escriptor Pere Calders hi va passar la infantesa. Era la

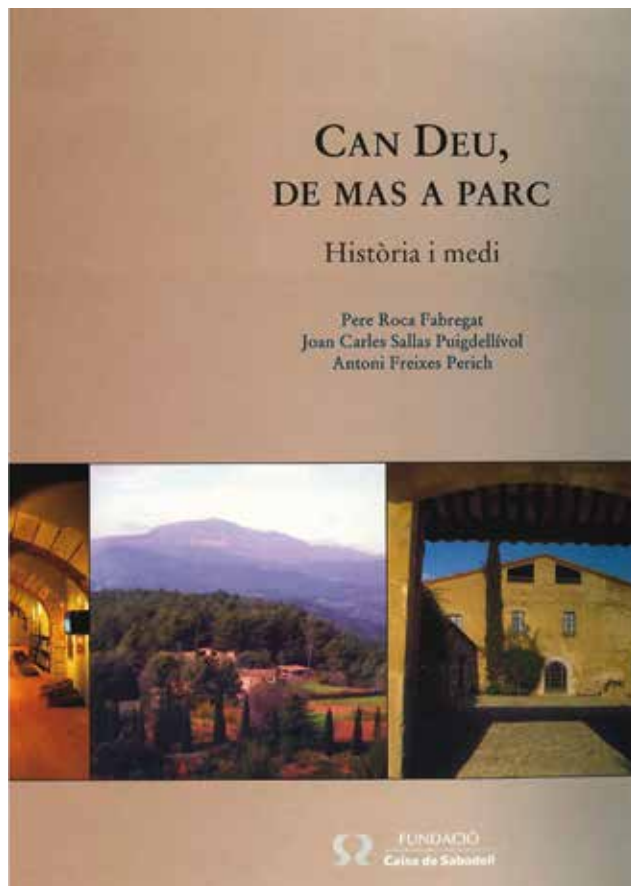

Figura 21. L'única monografia històrica i mediambiental sobre una masia de Sabadell és l'estudi de la masia de Can Deu publicat per Pere Roca, Joan Carles Sallas i Antoni Freixes, l'any 2001 (AHS).

Figura 22. Pere Calders, de nen, jugant a Can Maurí, 1918 (Vicenç Caldés Arús / Fons Pere Calders, Universitat Autònoma de Barcelona).

251

casa pairal de la mare, Teresa Rossinyol Roviralta, i quan aquesta es casà amb Vicenç Caldés Arús, també d'origen pagès, tota la família es traslladà a Barcelona. Els seus records d'aquella casa, on seguí passant llargues temporades d'estiu, van ser recollits pel seu biògraf, Agustí Pons (*Pere Calders, veritat oculta*, 1998), i també per l'escriptor Josep Maria Espinàs en una entrevista feta a Televisió de Catalunya l'any 2009, i són ben eloqüents. De nen en Calders jugava amb els altres nens de la casa, cosins seus o fills dels masovers, i de nit s'asseien tots a l'escó, davant la llar de foc, on els homes que havien estat treballant al camp explicaven històries d'aparicions, de crims,

de robatoris, de bruixes i tota mena de truculències. De gran, Pere Calders s'hi veia "escoltant-ho amb unes orelles de pam". "Anàvem a dormir amb uns llums d'oli o de carbur. Havies de pujar unes escales. Hi havia tot d'ombres projectades a les parets, i imaginà't els nens ja impressionats pel que havien sentit. En aquesta masia hi havia (i hi ha) unes golfes amb òlibes que hi feien nius, i ratolins. Sempre se sentien uns sorolls estranys que convidaven que la imaginació es desbordés."

Tot plegat ens ho va donar a conèixer el periodista sabadellenc Josep Ache en un article publicat al *Diari de Sabadell* el 25 d'abril de 1998.

Figura 23. *Fotografia familiar a Can Maurí el dia de la matança del porc, ca. 1928. Dret, amb les mans a la butxaca: Pere Calders. Dreta, amb bastó: Anna Roviralta. Ajupida, amb brusa de quadres: Teresa Rossinyol. Autor desconegut (Fons Pere Calders, Universitat Autònoma de Barcelona).*

“Art Rural”, 1924: un concurs fotogràfic de masies

El mes de gener de 1924, la Secció d’Art i Arqueologia de l’Acadèmia Catòlica de Sabadell va convocar un concurs fotogràfic entre els premis del qual n’hi havia un dedicat a “la més complerta col·lecció de vistes generals, interiors, detalls, etc. de les masies del redós de nostra ciutat”, amb el lema “Art Rural”. El jurat del concurs dona fe que no era un concurs qualsevol: el president era l’arquitecte Jeroni Martorell (del Servei de Catalogació de Monuments de la Diputació de Barcelona) i els altres membres eren Joaquim Folch i Torres (director del Museu de Barcelona), Mn. Josep Mas (arxiver de la Catedral de

Barcelona), Manuel Trens pvre. (conservador del Museu Diocesà), Domingo Soler Gili (president honorari de la Secció d’Art i Arqueologia), Joaquim Garriga (president de la Secció fotogràfica del Centre Excursionista del Vallès) i Ramon Clapés (secretari). No hem sabut qui va ser el guanyador, però sí que sabem, gràcies al fons fotogràfic que es conserva a l’AHS, que hi ha diversos originals d’època que porten aquest lema en una sèrie de fotografies fetes pel prestigiós Francesc Casañas i Riera i que podrien tractar-se d’algunes de les imatges presentades en aquest concurs.

Casañas, una vegada més, va saber copsar, amb la seva mirada noucentista, l’essència rural d’aquells edificis pagesos vallesans. El seu treball fotogràfic era ben conegut arreu del país i ara sabem que fins i tot va contribuir a l’Estudi de la Masia Catalana, impulsat per Rafael Patxot i Jubert i coordinat científicament pel Centre Excursionista de Catalunya des de 1923 fins a principis dels anys 30, aportant-hi algunes de les seves fotografies de masies (Can Deu, Torre Berardo, Torre de Sant Pau...).

Les masies, malgrat que encara vivien una activitat agrícola i ramadera plena, també començaven a ser un punt de referència artístic, humanista i patrimonial. Era evident que aquests estudiosos eren ben conscients que calia fer alguna cosa per preservar-ne la memòria...

Narcís Giró i Serrallach, dibuixant de masies

Narcís Giró i Serrallach va néixer al Poblenou de Barcelona l’any 1865, i l’any 1910 es traslladà a Sabadell, on establí la seva residència. Com a dibuixant i pintor es formà amb artistes barcelonins (Dionís Baixeras, Pere Borrell, Alexandre Planella) i, ja en plena activitat pròpia, ell mateix acabà essent mestre de futurs dibuixants i pintors sabadellencs: Joan Vila i Casas, Antoni Angle i Roca, Agustí Masvidal i Salabert...²

El seu vessant docent i la seva estimació per la natura i el rodal de Sabadell el van portar a col·laborar intensament amb el Centre Excursionista Sabadell (CES) i el Centre Excursionista del Vallès (CEV). En aquest context, entre els anys 1923 i 1934 va ser

² Arxiu Històric de Sabadell (d’ara endavant AHS), Fons Ricard Simó i Bach, “Narcís Giró i Serrallach” (AP 50/3).

253

Figura 24. La Torre de Sant Pau, ca. 1924, fotografia que va concursar a l'exposició organitzada per l'Acadèmia Catòlica. Fotografia: Francesc Casañas i Riera (AHS).

l'ànima i va promoure diversos concursos infantils de dibuixos. Fins i tot va participar en l'ensenyament del "dibuix al natural" en les sortides de les semicolònies organitzades per l'Ajuntament de Sabadell en els anys 1934 i 1935.

La seva obra gràfica, sobretot el dibuix a la ploma i al llapis, es va publicar a bastament als butlletins d'aquests centres excursionistes a partir de l'any 1925, per la qual cosa era reconegut com un dels seus millors "redactors artístics". Il·lustrava articles escrits per altres (p. ex. de Florià Serratosà) o bé per ell mateix. Tots aquests articles eren ressenyes de sortides i excursions fetes pel rodal sabadellenc, per la comarca vallesana o per diferents indrets de Catalunya. La seva traça i sensibilitat artística quan

dibuixava masies i altres elements i edificacions històrics i antics li van donar prestigi i reconeixement. Alguns dels seus dibuixos van il·lustrar, també, l'obra de Josep Rosell *El rodal de Sabadell*, publicada l'any 1937.

Com a autor va rebre diversos premis, va participar en diverses exposicions, individuals i col·lectives, i va col·laborar amb diverses entitats i centres de tarannà catalanista i d'aires noucentistes, tant de la ciutat com de Barcelona. A Sabadell exposà per primera vegada la seva obra a l'Acadèmia de les Belles Arts, l'any 1915. Uns quants anys més tard, el 1931, participà en una exposició col·lectiva i un concurs de fotografies del CEV. Els anys 1933 i 1934 va obtenir dos premis en els concursos de dibuix a la ploma,

Figura 25. Narcís Giró i Serrallach, anys 30 del segle xx. Autor desconegut (AHS. Fons Ricard Simó).

dins la categoria “La masia catalana”, organitzats per l’Agrupació Excursionista Tagamanent, al Cercle Artístic de Barcelona. És en aquest moment que part de la seva obra s’incorporà al fons de l’Arxiu de l’Estudi de la Masia Catalana, impulsat per Rafael Patxot i coordinat pel Centre Excursionista de Catalunya. L’any 1935 tornà a exposar dues vegades a Sabadell: al Casal Català i al local de la Joventut Catalanista del Centre Català. L’any 1936, abans d’esclatar la guerra, encara tingué temps de col·laborar amb els Amics del Folklore de Sabadell i amb els Amics de l’Art Vell de Barcelona, i va fer una altra exposició, de dibuixos i aquarel·les, a l’Acadèmia Catòlica.

Com ens descriu Agustí Masvidal, tot recordant-lo, l’any 1979 “el gran mèrit d’en Narcís Giró fou l’ensenyament gratuït als joves de Sabadell que volien aprendre a dibuixar paisatge del natural. La difícil facilitat amb què retocava els dibuixos dels joves, era una lliçó viva i agradable. Res de làmines per aprendre a dibuixar, llapis ben afilat i guixar el més vertical possible al paper. Treballar les ombres amb ratlles més o menys juntes o entrecreuades. En fi, els seus consells no tenien pèrdua. I era una delícia sortir amb ell ja que era un ingenu molt intel·ligent”.³

És ben clar que va ser un artista que en la seva vellesa es va comprometre fermament amb l’obra i l’activitat cultural de la Segona República, de la mateixa manera que fou activista, sindicat i militant, durant la Guerra Civil. El desembre de 1936 va fer una exposició a Sabadell, promoguda pel Comissariat de Propaganda i el Sindicat d’Artistes Proletaris de la UGT, al local El Niu Trobat, de caràcter antifeixista; aquell mateix desembre de l’any 1936 va sortir publicat un dibuix seu de l’interior de la masia de Can Deu al núm. 47 de la publicació setmanal *Curiositats de Catalunya*, dins l’article “Elogi de la masia vallesana”, de Francesc Gosalbes i Castanyé; i l’any 1937 va participar en una exposició col·lectiva organitzada per la Junta Municipal d’Exposicions d’Art de l’Ajuntament de Barcelona, amb el títol d’“Exposició de Primavera”. La seva militància va fer que a l’octubre del 1937 fos nomenat inspector de Monuments i Dipòsits d’Objectes d’Art a Sabadell, per ordre del Servei de Patrimoni de Catalunya. Narcís Giró va morir poc després d’acabar la guerra, el 16 de maig de 1939, al seu domicili de la rambla de la República –després del *Caudillo*. Al MAS se’n conserva poca obra, alguna pintura i cap dibuix. Tanmateix, sort en tenim d’aquesta memòria gràfica, dibuixada i publicada, que ens ha deixat com a llegat.

Miquel Tarté i Sallent, fill del darrer masover de Can Puiggener⁴

A en Miquel (Sabadell, 1937) li va tocar viure el final d’una vida familiar de masovers dedicada a la pagesia. El seu pare, Jaume Tarté i Sallent, va ser el darrer masover de Can Puiggener. El seu avi i el seu besavi ja havien estat masovers i havien portat les terres de Can

Figura 26. Dibuix a la ploma de la cuina de la masia de Can Deu, obra de Narcís Giró i Serrallach, ca. 1924, publicat en un butlletí del Centre Excursionista "Sabadell" de l'any 1925. Aquest dibuix va passar a formar part del fons de l'Arxiu de l'Estudi de la Masia Catalana, impulsat pel Centre Excursionista de Catalunya entre els anys 1924 i 1936 (AHS).

Rull i de Ca n'Ustrell. A Can Puiggener s'hi van instal·lar l'any 1909. L'amo era Jaume Gorina i Pujol, fabricant de Sabadell.

Els seus records de la masia són, en part, d'infantesa i, en part, transmesos de pares a fills. Va néixer en plena Guerra Civil, a la Maternitat del carrer de l'Illa, i vivia a cavall del carrer de la Salut i de la ma-

sia. Sempre li havien explicat que pocs mesos després d'haver esclatat la guerra, el mes de setembre de 1936, el seu pare va ser testimoni de l'assassinat de dos paletes, pare i fill, al peu de la tanca de la masia (la "muralla" en deien ells), i que son pare va estar a punt de rebre un tret i en va sortir malparat en voler saber què havia passat. De la casa i dels camps, en recorda els porcs, les gallines, els conills, la collita del blat i de l'alfals, les vaques, els horts..., ah!, i també quan anava amb els seus germans a caçar anguiles al riu. La seva família es relacionava amb gent de Can Català Nou, Can Salvi, la Torre del Canonge, Ca n'Ustrell...

3 AHS, Fons Ricard Simó i Bach, "Narcís Giró i Serrallach", Notes manuscrites (fotocòpia) del mateix Agustí Masvidal (AP 50/3).

4 Text basat en una entrevista feta per Genís Ribé / MHS, conjuntament amb Joaquim Morera, al domicili de Miquel Tarté; Sabadell, 28 de juny de 2016.

Figura 27. Retrat de Miquel Tarté i Sallent. Sabadell, juny de 2106. Fotografia: Genís Ribé i Monge (MHS).

L'any 1952, quan tenia 15 anys, va anar d'aprenent a La Electricidad, SA. Així començà a desvincular-se de l'activitat de pagès; de fet, no n'arribà a ser mai, de pagès, com ell mateix reconeix. I és que ja feia uns quants anys –i això sí que ho recorda amb claredat i un cert desencant– que havia començat el principi de la fi de la masia. L'any 1942 la masia l'havia comprada un nou propietari, Enric Muns i Palà, i pocs anys després, el 1948, l'heretat fou venuda a UCRASA, Societat Urbanitzadora Creu Alta, SA. Després de molts estira-i-arronses, la família Tarté i Sallent es va veure obligada a deixar la finca: era l'any 1959. La urbanització del barri de Can Puiggener, que ja havia començat el 1949 amb la construcció de les primeres cases al pla i les costes de ponent, començà a ser imparable. Del seu record li ve al cap la paraula "rapinya": els robatoris dels productes del conreu i de l'hort eren habituals, ja no vivien tranquils i l'especulació urbanística els

Figura 28. La masia de Can Puiggener, amb l'era en primer terme. Antigament, en el segle xv, era coneguda com a Mas Canals de Jonqueres. Sabadell, 1932. Autor desconegut (AHS. Cedida per la família Tarté).

collava de valent. La família havia viscut de la terra, venien al mercat del Born de Barcelona i al mercat de pagès de la plaça Major i del carrer de Manresa de Sabadell, tenien vaques des d'abans de la guerra i proveïen de llet moltes veïnes del barri de la Creu Alta... Però d'aquest món poca cosa en quedà i l'any 1993, en plena democràcia, la masia fou enderrocada del tot, quan ja estava més que en ruïnes. Fins i tot recorda, en Miquel, com en aquests temps l'Ajuntament els va "arrabassar" (expropiar) les poques terres que havien aconseguit en propietat una vegada van deixar la casa, per fer-ne zona verda. Paradoxes de la vida.

En Miquel conserva, a l'antiga quadra vaqueria de la seva propietat del carrer de Ribot i Serra, alguns estris, objectes i eines del camp que hi havia a la masia. I, de fet, la taula del seu menjador és la taula "dels amos" que hi havia al mas, una taula ben ferma i que encara fa servei. ●

Bibliografia

Joan ALSINA I GIRALT (1985), *Índex de topònims de Sabadell i el seu terme fins a les darreries del segle XVIII*, Sabadell: autoedició.

Marià BURGUÈS (1928), *Sabadell del meu record*, Sabadell: Sallent Impressor.

Esteve CANYAMERES I RAMONEDA, Josep Maria MASAGUÉ I TORNÉ (2002), "Els masos de Boadella: can Llong i ca n'Oriac. Estudi històric i arquitectònic", *Arraona: revista d'història*, núm. 26, p. 92-121.

Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ (1967), *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell: Caixa d'Estalvis de Sabadell (reedició augmentada).

Andreu CASTELLS PEIG (1961), *L'art sabadellenc. Assaig de biografia local*, Sabadell: Edicions Riutort, p. 283-310.

Diversos autors (2010), *La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears. L'Estudi de la Masia Catalana*,

Barcelona: La Magrana; Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya.

Joan FARELL (1995), "Les masies" dins *XVI Ronda vallesana. Els rodals de Sabadell*. Sabadell: UES, p. 43-47.

Lluís FERNÁNDEZ, Cesc PRAT (coords.) (2004), *Quatre itineraris pel Ripoll a Sabadell*, Sabadell: Amics del Ripoll.

Gent nostra als carrers de Sabadell, Sabadell: Ajuntament de Sabadell; Consorci per a la Normalització Lingüística. Centre de Normalització Lingüística de Sabadell, 1995.

Francesc GOSALBES I CASTANYÉ (1936), "Elogi de la masia vallesana", *Curiositats de Catalunya*, núm. 47 (19 de desembre de 1936), p. 652-655.

Agustí RIUS I TARRAGÓ (1914), *Topografía médica de Sabadell. Estudio médico-demográfico higiénico-social con Historia y Folk-lore*, Barcelona: Imprenta J. Huguet.

Pere ROCA FABREGAT, Joan Carles SALLAS, Antoni FREIXES PERICH (2001), *Can Deu, de mas a parc. Història i medi*, Sabadell: Fundació Caixa Sabadell.

Vicenç RUIZ, Iago OTERO (eds.), Raül AGUILAR CESTERO (autor) (2012), *Memòries d'una feixa. la urbanització d'un poble pagès de la regió de Barcelona (Matadepera, 1931-1983)*, Matadepera: ECOS. ●